

Алла Лопухівська

РОЗВИТОК СОЦІАЛЬНО АКТИВНОЇ ОСОБИСТОСТІ В НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОМУ СЕРЕДОВИЩІ СІЛЬСЬКОЇ ШКОЛИ

Розвиток соціально активної особистості здійснюється в емоційно забарвлених умовах навчально-виховного середовища, де вчителі мають можливість забезпечити бажання учнів проявляти активність як у навчальній діяльності, так і в суспільно корисних справах у позаурочний час. Учні усвідомлюють важливість і необхідність виявлення соціальної активності. Саме це є важливою умовою соціального становлення учнів.

Соціальне становлення особистості передбачає усвідомлене засвоєння учнями практичних навичок взаємодії, спілкування, що включає сприйняття й осмислення конкретної ситуації, пошук оптимальних рішень з урахуванням особливостей ситуації, вміння вносити корективи у власну поведінку. Спілкування реалізується в побудові взаємин із однолітками на основі певних етичних норм, які визначають вчинки учнів.

З метою пізнання учнем себе як соціальної особистості, усвідомлення власних поведінкових характеристик, його необхідно залучати до соціально змодельованих дій з поступовим переходом до реальної діяльності. Здійснюючи певну діяльність, учень мобілізує свої знання, вміння, навички, сукупність соціальних, комунікативних якостей. Неможливо покластися лише на стихійну адаптацію дитини до соціуму. Освіта якраз і покликана допомогти дитині не тільки пристосуватися до навколишнього середовища, а навчитися взаємодіяти з ним, активно самовизначатися в соціальному житті.

Соціальне становлення передбачає не лише усвідомлене засвоєння дитиною форм і способів соціального життя, способів взаємодії з матеріальною і духовною культурою, адаптацію до соціуму, але й вироблення спільно з дорослими і однолітками власного соціального досвіду, ціннісних орієнтацій, свого стилю життя. Сільські жителі знаходяться ближче до природи, вони зв'язані з реальною працею на землі, відчувають традиції, звичаї предків, при цьому родичі і сусіди контролюють повсякденну поведінку як дітей, так і дорослих.

Зазначимо, що учні сільських шкіл з дитинства знаходяться під впливом системи суспільно зумовлених зв'язків і стосунків. Територіальна близькість населення, безпосередній зв'язок сім'ї і практично кожної дитини з сільським господарством (наявність присадибної ділянки, домашніх тварин), образ життя сільського населення, рівень підготовленості батьків – все це впливає на характер діяльності сільської школи. Адже школа у сільській місцевості завжди відзначалася своєю поліфункціональністю. Ця функція освітніх закладів особливо посилилася саме тепер, в умовах недос-

коналої системи місцевого самоврядування, розбалансованого господарства, бездіяльності будинків культури та бібліотек.

Найбільша інвестиція, яку може зробити суспільство, громада у соціальний розвиток особистості, – це забезпечити соціальний захист дитини, зберегти сімейне середовище, підтримати сім'ю у скрутний для неї час. Особливе значення має ініціатива, творчий підхід до справи педагогічних колективів та підтримка їхніх зусиль з боку територіальних громад. Сільська школа, за рахунок становлення партнерських стосунків з територіальною громадою, сприяє залученню учнів до суспільних відносин.

Пріоритетними напрямками навчально-виховної роботи в сільській школі є забезпечення активної участі кожного учня в суспільному житті; створення умов для виявлення себе у практичній діяльності, яка потребує як теоретичних знань, так і прояву соціальних якостей. За теорією соціального контексту «головними чинниками, що впливають на соціальний розвиток сільської дитини, є сім'я, освітній заклад, найближче соціальне оточення, сільська праця, природа, традиції та народні звичаї» [3, 19].

Організація навчально-виховного процесу має враховувати специфіку життя та побуту, особливості сільського виробництва. Плануючи роботу, педагогам необхідно використовувати елементи народних традицій, які б давали учням певні соціальні знання, визначали правила поведінки у соціокультурному середовищі. Вчителі допомагають кожному школяреві уявити цілісність світу, взаємозв'язок усіх світових процесів, усвідомити себе часткою цього цілого.

Зазначимо, що цілісної картини світу в дитини ще немає, але існуючі погляди дітей на навколишній світ формуються переважно під впливом позицій важливих для дитини дорослих, які її оточують, адже «середовище включає і сферу діяльності тих, хто оточує дитину, – дорослих та інших дітей» [5, 89]. Отже, враховується вплив колективу як моделі соціуму на соціальне становлення особистості. Дослідження підтверджують, що навчально-виховне середовище надає широкі можливості для розвитку здібностей і нахилів кожної індивідуальності, котра «визначається не лише її вродженими якостями, а й специфікою конкретного поля соціальної діяльності і соціальних відносин, в якому формуються і реалізуються її здібності, де кожний включається безпосередньо в життєдіяльність суспільства» [4, 10].

Розвиток соціально активної особистості має свої особливості, обумовлені специфікою навчально-виховного середовища з урахуванням обмеженого соціально-культурного простору. Саме соціально-психологічні особливості сільського соціуму впливають на процес соціального становлення особистості.

В умовах невідповідності соціальної спрямованості навчально-виховного середовища і набутих теоретичних знань учень або повністю відкидає ці знання, керуючись, як правило, життєвою логікою при безпосередній практичній взаємодії із зовнішнім світом, або діє формально, без

внутрішньої переконаності у правильності своєї поведінки.

Зауважимо, що досить активно досліджуються окремі аспекти проблеми розвитку соціально активної особистості. Так, у середині і кінці ХІХ ст. у роботах А. Дистервега, О. Канта, Г. Спенсера уже ставилась проблема вивчення соціальних механізмів передачі накопиченого людського досвіду.

У сучасній педагогічній науці проблема соціального захисту, соціального становлення і розвитку особистості розглядається у двох площинах:

- надання психолого-педагогічної допомоги дітям і молоді у складний період становлення особистості;
- створення соціально-педагогічних умов для розвитку дитини як соціально активної особистості, здатної не лише до біологічного функціонування у соціальному середовищі, а й до самоствердження, саморозвитку, самореалізації.

Розв'язати таке відповідальне завдання не можна розрізненими зусиллями окремих учителів; повинен бути системний підхід, коли в єдиному напрямку діють школа, батьки, громадські установи.

Дослідження соціальної сфери охоплює всі проблеми, пов'язані з діяльністю учня, його становищем у колективі, родині, інших соціальних групах, з його потребами й цінностями, орієнтаціями та мірою їх реалізації, ставленням до самого себе та до різних явищ і процесів, що відбуваються в суспільстві. Проблема визначення місця людини в соціумі та аналіз основних його сфер діяльності знайшли відображення в роботах Б.Г. Ананьєва, В.Г. Бочарової, Л.П. Буєвої, І.С. Кона, І.М. Семенова та ін.

Соціальні фактори розглядаються як своєрідний механізм, за допомогою якого суспільство вступає у взаємодію з суб'єктами навчання і виховання, водночас сприяє реалізації їх запитів, інтересів, потреб. Так, у соціології, психології і педагогіці розглядаються два аспекти соціалізації: як процес і як результат (Л.І. Анциферов, К.В. Гавриловець, Р.Г. Гурова, Б.Ф. Ломов, В.В. Мартинов та ін.).

У поглибленні теоретичних засад соціалізації важливу роль відіграли праці Л.П. Буєвої, І.С. Кона, В.Т. Куєвди, А.Д. Харчева, В.А. Ядова. Зокрема, увага акцентувалася на таких складових: соціалізації свідомості і соціалізації діяльності, спроектованих у певних соціальних умовах.

Питання соціальної детермінованості виховання і соціалізації особистості залежно від соціально-економічних умов досліджували Б.А. Грушина, С.Л. Іконникова, Р.Т. Турова; основи підготовленості молодого покоління до діяльності у різних соціумах вивчали М.Н. Іщенко, Б.Т. Лихачов, Л.І. Міщик.

Процес соціалізації сільської дитини вирізняє специфіка задоволення її потреб у набутті освіти, охорони здоров'я, дозвіллі, безпечних умовах життя. Саме через соціалізацію учень має можливість реалізуватися в соці-

умі. Питанню соціалізації учнів сільської школи присвятили дослідження О.В. Балуба, Н.М. Боймуратова, О.М. Коберник, В.Г. Кузь, І.С. Печенко та ін.

Аналіз педагогічного досвіду дає підстави вважати, що формування соціально активної особистості необхідно починати в молодшому шкільному віці, оскільки дитина, яка виявляє природну потребу в активних діях, вчинках, під виваженим педагогічним впливом вчиться спрямовувати власний потенціал, зокрема соціальну активність, на користь навколишнього соціуму з метою подальшого саморозвитку і самовдосконалення. Молодші школярі відзначаються підвищеною емоційністю щодо дій інших людей (учителів, батьків, однолітків, дітей старшого віку), наслідуванням дорослих, підвищеною чутливістю до навчання та пізнання навколишнього світу.

Учні початкових класів набувають знань про навколишню дійсність, виражають своє емоційне ставлення до явищ природи і соціального життя людей. У початковій школі продовжується формування їхніх розумових операцій, розвиваються пізнавальні процеси: сприймання, розвиток уяви, пам'яті, мислення. Встановлено, що впродовж цього віку відбуваються кардинальні зміни в мотиваційній структурі дитини, інтенсивно формуються пізнавальні інтереси. Учні вчать планувати свою діяльність, здатні утримувати увагу на інтелектуальних завданнях, але якщо діяльність нецікава, потребують допомоги дорослих.

Молодший шкільний вік є періодом формування особистісного потенціалу, який забезпечує природний перехід до наступних вікових етапів. Як зазначається, «період початкової школи, особливо в сучасних умовах, найбільш актуальний для зміни суб'єктивної, егоцентричної позиції щодо навколишнього світу на позицію об'єктивну: пізнавальну, етично-моральну, соціально активну тощо» [1, 6].

У молодших школярів з'являються орієнтації на суспільні функції людей, норми їхньої поведінки і сенс діяльності, що сприяє формуванню потреби в новій соціальній діяльності. Спрямованість безпосередньо на процес діяльності (як психологічна особливість молодших школярів) робить учнів позитивно зорієнтованими на різні види діяльності. Необхідно підтримувати прагнення молодших школярів до участі у різних видах діяльності: від навчальної до суспільно корисної; здатність виявити себе, що передбачає розвиток практичних умінь і навичок.

Формування комунікативних умінь молодших школярів здійснюється у тих формах, які найбільше притаманні дітям даного віку, а саме: ігрова діяльність, організація взаємодії учнів через інсценування, колективні творчі справи тощо. У процесі гри реалізується можливість саморегуляції поведінки дитини. З дорослими учні спілкуються безпосередньо і чекають від них допомоги, розуміння. Саме у початковій школі закладаються основні моральні цінності, норми поведінки, розвивається творчий потенціал молодшого школяра.

Отримання молодшими школярами нового соціального статусу

сприяє розвитку соціальної активності. Адже розвиток соціально активної особистості передбачає необхідність «створення дитині об'єктивної можливості виявити самостійність, проявити власну активність, не заважати набуттю вміння діяти за власним розсудом, не гальмувати розвиток потреби дитини щось робити по-своєму [2, 46].

Активна участь дитини в навчальній діяльності є однією з першооснов формування її соціальної активності. Адже, для дитини процес навчання є першою соціально нормованою діяльністю, в яку вона включається організовано. Таким чином, змінюється її соціальна позиція. Розкриваючи не лише здібності, а створюючи умови для їх постійного розвитку, вчитель робить процес навчання з одного боку – доступним і цікавим, а з іншого – моделює його для кожного. Різноманітність підготовленість школярів при малій наповненості класів у сільській школі потребує від педагогів належних зусиль, щоб кожний учень опанував знання на рівні вимог та стандартів освіти.

Отже, педагогам слід озброювати дитину знаннями, необхідним для виконання певних завдань та подолання життєвих перешкод, виховувати позитивне ставлення до роботи, практично застосовувати норми та правила поведінки, бажання їх дотримуватися.

Організація спільної діяльності забезпечує реалізацію таких завдань, як засвоєння учнем системи соціальних знань: правил, норм, цінностей; розвиток умінь і здатності до соціальної орієнтації у стосунках із людьми. Адже, чим менше село, тим тіснішим є спілкування дітей із дорослими. Міжособистісні стосунки учнів містять у собі можливість вибору різноманітних варіантів поведінки, різних способів діяльності, адекватних конкретним відносинам.

Звичайно, навчити поведінці в кожній конкретній ситуації неможливо. Але необхідно інтегрувати в зміст навчально-виховної роботи способи діяльності, допомогти учням отримати досвід міжособистісних стосунків, засвоїти духовні цінності, оволодіти комунікативними вміннями.

Система взаємодії з однолітками або спілкування в різновіковому колективі сприяє встановленню суспільних відносин між ними, створює можливості особистісного зростання, є засобом розширення соціальних контактів учнів сільської школи та їхньої успішної соціальної адаптації.

Проблема адаптації сільської дитини тісно пов'язана із задоволенням її потреб, що забезпечують умови для життєдіяльності. Ставлення дитини до навколишнього світу, до знань, які вона здобуває, має емоційно-оцінювальний характер. Тому особливого значення набувають доброзичливі стосунки: «вчитель-учень», «учень-учень», «учень-батьки». Стосунки між вчителями і учнями у малочисельних сільських школах є більш відкритими, діалоговими, ніж у великій школі.

Оскільки особливістю школи у сільській місцевості є нерозривний зв'язок навчальної і виховної роботи, варто зауважити, що на організацію

виховної роботи впливають багато чинників, зокрема географічне розміщення сільської місцевості, специфічні демографічні умови, низький рівень культурних послуг на селі. На якості виховної роботи позначаються також рівень збереження національної культури (фольклор, народні традиції, свята, обряди, звичаї, народні ремесла) та характер спілкування, взаємини між вчителем і учнями, між школою і громадою села.

Специфіка малочисельної школи потребує особливої уваги до організації позакласної діяльності, що враховує запити та інтереси дитини. Це можуть бути різновікові предметні й художні гуртки, читацькі конференції, виставки учнівських творчих робіт. Доречно використовувати такі види діяльності, як літературні вечори, виступи художньої самодіяльності, спільні творчі зустрічі, свята, на яких батьки і діти виявляють родинні захоплення. Чим вища суспільна значущість, ширший діапазон спільної діяльності, тим сприятливішими є передумови для активного прояву особистості. Оскільки нині школа є чи не єдиним джерелом культури на селі, то будь-який виховний захід – завжди подія в житті села.

Організація традиційних сільських свят, відродження народних ремесел, вивчення історії села, проведення краєзнавчої, екологічної робіт дозволяє учням відчувати свою причетність і взаємозв'язок з довкіллям, органічно увійти в систему стосунків, усвідомити відповідальність за збереження історії і культурного багатства краю. З метою розширення народознавчої роботи вчителі залучають учнів до проведення дослідницької роботи: збирання оповідань, легенд, казок, підготовки альбомів з пошукової роботи (вивчення історії села, традицій своєї сім'ї тощо). Всі види й форми спільної діяльності педагогів, учнів, батьків доповнюють одне одного, сприяють оптимальному розв'язанню поставлених задач.

У процесі впровадження творчих проектів розвитку соціально активної особистості необхідно враховувати педагогічні традиції певного регіону, виховувати учнів на прикладі історії села. Рівень соціального розвитку особистості залежить від успішності послідовного оволодіння нею цінностями сімейного, етнічного, суспільного, регіонального існування. Здатність успішно взаємодіяти з іншими дає змогу виявляти активність, приймати обґрунтовані адекватні рішення в ситуації міжособистісної взаємодії.

Організація інформування учнів з питань спілкування сприяє ефективному засвоєнню знань, передбачає аналіз проблемних ситуацій, використання досвіду школярів. Від уміння спілкуватися з оточуючими значною мірою залежить статус учня в колективі. Повага до оточуючих поєднується з усвідомленням особистої гідності, готовності прийти на допомогу. Необхідно навчати учнів умінню сприймати точку зору іншого, слухати один одного і сприймати різні думки щодо вирішення завдання, виробляти власну позицію, знаходити своє місце в колективних діях, моделювати різні ситуації. Все це збагачує досвід спілкування учнів, що досить важливо для сільської школи.

Особливості спілкування школярів кожного віку об'єктивно відображені у процесі суспільної діяльності в колективі. Основою змісту такої діяльності можуть бути національні свята, традиції мовленнєвого етикету українського народу, різноманітні конкурси, уроки-диспути, уроки-екскурсії, уроки-подорожі, уроки-прес-конференції, психологічні тренінги. Ці та інші активні форми урочних і позакласних занять застосовуються як засіб активізації пізнавальної діяльності учнів. Як наслідок, вони більш чітко усвідомлюють, що реалізацію творчих задумів, досягнення життєвого успіху забезпечує власна активність.

Отже, зважаючи на те, що розвиток соціально активної особистості є одним з важливих відображень потреб та інтересів сучасного соціуму, педагогам необхідно спрямовувати природну активність дітей на участь у соціальному житті, залучати їх до суспільно корисної діяльності, сприяти успішним взаєминам з іншими людьми.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Дусавицкий А.К. Развитие личности в учебной деятельности. – М.: Дом педагогики, 1996. – 208 с.
2. Критерії моральної вихованості молодших школярів. Книга для вчителя / За ред. І.Д. Бега, С.Д. Максименка. – К.: Рад. школа, 1989. – 96 с.
3. Слюсаренко В. Лукашевич М. Соціальна адаптація людини: сутність, функції, процес (Соціальна педагогіка і адаптивність особистості). – Суми, 1994. – 137 с.
4. Социальная педагогика и социальная работа: основные понятия и сущность / Под ред. В.Н. Гурова. – Ставрополь: Изд.СГУ, 1998. – 84 с.
5. Фельдштейн Д.И. Социальное развитие в пространстве – времени Детства. – М.: Московский психолого-социальный институт / Флинта, 1997. – 160 с.